

alkusanat edmund burken introduction on taste -esseen suomennokseen

MIEVVI HEINÖNEN

“Aatehistoriallisesti tarkasteltuna maku on ihmisen kyky pitää tai olla pitämättä jostakin ja samalla kyky, jonka avulla hän voi säädellä erilaisia arviointeja ja omaa käyttäytymistään. Kauneuteen maku yhdistetään ensimmäisen kerran renessanssin Italiassa, jossa varhaisimmat maininnat ovat 1460-luvulta, Filaretin ja Rinuccinin, joista jälkimmäinen käyttää sanaa merkityksessä oikea arvio. Englannissa Caxton ymmärtää maulla vuonna 1477 taipumusta. Sana tulee esille uudelleen vuonna 1502 Atkynsonilla merkityksessä intuitiivinen arvio. 1600-luvulla sanan yhdistävät kauneuteen esimerkiksi Milton 1671 ja Congreve vuonna 1694. Norris mainitsee 1691 ”moraalisen maun”. Varsinaisia makuteorioita ei kuitenkaan kehitellä ennen kuin 1700-luvulla, jolloin aihepiiristä viriää hyvin laaja ja vilkas keskustelu erityisesti Englannissa jossa keskeisimmän huomion kohteeksi nousevat kysymykset siitä, mikä on maun perimmäinen olemus ja missä on mieltymystemme ja makuresponssin alkulähde – ulkoisen maailman ilmiöissä ja objekteissa vai havainnoijassa itsessään – samoin kuin ongelmat, joiden yhteydessä pohditaan sitä, mikä on maun suhde järkeen, tietoon, tunteisiin, mielikuvitukseen, miellelyhtymiin ja aisteihin, ja onko maku itse mahdollisesti oma erillinen aistinsa vai omaksuttu kyky, jota voidaan koulutuksen ja harjoittelun avulla parantaa, ja mikä täsmällisesti ottaen vaikuttaa sen muotoutumiseen, estää tai edistää sen kehittymistä. Keskustelun laajuudesta antanee kuvan se, että pelkkien makua käsittelevien 1700-luvun Englannissa julkaistujen lehtikirjoitusten ja -artikkelien määräksi on laskettu useita satoja. Kun otetaan huomioon ajankohta ja tuolloin vallinneet julkaisuolosuhteet, määrää on pidettävä huomattavan suurena. Lisäksi aiheesta julkaistaan vuosisadan kuluessa useita melko laajoja ja perusteellisia teoksia, joista mainittakoon Alexander Gardin *An Essay on Taste* vuodelta 1757 ja Archibald Alisonin *Essays on Taste* vuodelta 1790. Kaiken kaikkiaan sangen monet filosofit käsittelevät kirjoituksissaan myös esteettisiä kysymyksiä, mutta usein näille asioille omistettu huomio on vain sivujuonne heidän muun tuotantonsa rinnalla; tämä pätee erityisesti David Humeen ja Edmund Burkeen samoin kuin Francis Hutchesoniin ja Thomas Reidiin.” (“Taste, fancy & false refinement: kauneushavainto ja maku 1700-luvun brittiläisessä estetiikassa”. *Kauneus, Filosofisen estetiikan ongelmia*. Toim. Lammenranta ja Rantala. FITTY IV, Tampereen yliopisto 1990).

Markku Mustaranta

Nyt käsillä oleva suomennos ”Johdatus makuun” ei kuulunut alunperin Edmund Burken (1729-97) teokseen *Tutkielma ylevän ja kauniin alkuperästä* (*A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* 1757), vaan Burke liitti sen vasta myöhempiin painoksiin. ”Johdatus” tarkastelee ennen kaikkea estetiikkaa tieteenä sekä käsittelee mielikuvituksen ja maun luonnetta. Vaikka nämä aiheet olivat 1700-luvulle tärkeitä, ne eivät ole *Tutkielman* keskeisimpiä aiheita muutoin kuin implisiittisesti, tietyssä vastakohtaisuutena kauniin ja ylevän makunormin välillä. Nykyaikaisesta näkökulmasta Burken tavoittelema estetiikan tieteellisyys kuitenkin hämärtyy, kun hän ajan hengen mukaista maun pohtimista kuvattaessaan esittää vaikkapa sitä, miksi härkä on erityisen ylevä eläin, kun sitä vastoin nautaeläimen idea on lähempänä kaunista. Toisaalta esiin nousevat tieteellisyyden ihanteet, jotka eivät aina käy ymmärrettäväksi niille, jotka pohtivat maun ja muodin kysymyksiä teesalongeissa.

Tutkielma kauniin ja ylevän alkuperästä oli Burken palvottu nuoruudentyö, joka on brittiläisen estetiikan tärkeimpiä dokumentteja 1700-luvulta. Nuori Burke heijasti ajan henkeä ja kokosi yhteen vaikutelmia vuosisadan ensimmäisen puoliskon esteettisestä diskurssista hieman samalla kuin Kant käytti ’tarkkailun’ metodia nuoruuden teoksessaan *Beobachtungen*. Burken *Tutkielma* nojaa vielä siihen brittiläisten sisäisen aistin teoreetikkojen otaksumaan, että moraalinen ja esteettinen herkkyys on spontaania, ja että kauneuden avulla hyvä voidaan tuoda esiin ja tehdä tietoiseksi.

Miksipä emme nykyisinkin voisi keskustella taiteesta ja esteettisistä ilmiöistä Burken ja David Humeen kaltaisten maun filosofian pohjalta? Omalle aikakaudelleen tyypillisesti Burke keskittyy yksilöllisen mielen kykyihin ja mahdollisuuksiin, oman aikamme makukeskustelu tuo taas ehkä mukaan taidemaailman ja ’makuteollisuuden’ rakenteen tarkasteluun, jonka kautta makuarvostuksia myös perustellaan. Nämä täyden subjektiivisuuden ja täyden objektiivisuuden ääripäät tulevat tuskin yhdelläkään maun filosofilla puhtaina esiin. Nojaamme siis varsin vahvasti siihen ajatteluun, jonka 1700-luvun makukeskustelu synnytti yhdessä ääripäässään. Suurin osa 1700-luvun makukeskustelusta käytiin lehtien palstoilla, ei vain akateemisissa ympyröissä. Tästä esimerkkinä on esteetikko Joseph Addisonin mielikuvituksen luonnetta pohtivat kirjoitukset ”The Spectator” lehdessä.

John locken teos *Essay Concerning Human Understanding* (1690) on Burken estetiikan tärkein ja ilmeisin vaikuttaja. Burken ”Johdatus” tuo esiin ongelman, ettei taiteen vastaanottaminen ehkä olekaan aivan niin spontaania kuin aikaisemmat ’sisäisen aistin’-teorian kannattajat olivat uskoneet. Locken tietoteorian ideaoppi juuri osoitti, ettei synnynäistä tietoa ole, vaan esimerkiksi mielikuvitus tuottaa mielikuvia assosiaatioperiaatteen nojautuen – yhdistelemällä luovasti yksinkertaisia ideoita eli värin tai äänen välittömiä vaikutelmia. Näitä Locken näkemyksiä Burke soveltaa lähes suoraan omaan kirjoitukseensa. Makukyky ja mielikuvitus ovat läheisessä yhteydessä käsitteelliseen ajatteluun toimintamekanisminsa kautta – mielikuvitus etsii ideoiden samankaltaisuuksia, järki erittelee ja luokittelee.

Jo 1700-luvun taiteen ilmaisukeinot olivat kehittyneet Jilian rikkaiksi (ja käytänteet eristäytyneet), jotta makukyky voitaisiin nähdä synnynnäisenä kykynä siinä merkityksessä, että jokaiselle taiteelliselle idealle löytyisi spontaanisti (yleisen) hyvän tai huonon maun mukainen reaktio meihin sisäänrakennettuna. Maun kaksijakoisuutta, klassisen ja modernin maun eroa, kuvastaa jo kauniin ja ylevän kokemussisällön ja arvostuksien täydellinen erilaisuus. Kauneuden piiriin laskettavat ilmiöt ja ihanteet esitellään Burken teoksessa harmonian, vallitsevan järjestyksen ja sosiaalisuuden symboleina. Nautintoon, rakkauteen ja suvunjatkamiseen liittyvät tuntemukset ovat kauneudentajun pohjana, esimerkiksi naiskauneuden sirous ja pehmeys. Tämä esteettisyys on ihmisen mittoihin sopivaa, hänen makuunsa ja vaistoihin perustuen sopivaa. Ylevän ’maun’ mukaisia ihanteita ovat Burken mukaan ihmistä suuremman voiman, vaaran ja hämäryyden ihailu. Tietyllä tavalla Burkea voidaan pitää huonon maun apostolina, sillä rumuuden estetiikka tulee selvästi hänen ylevässään esiin. Tässä ’epämiellyttävän’ estetiikassa ylevä kokemus on kivun, kauhun, kuoleman ja vaaran tunteiden tuloksena. Yleviä kohteita ihaillaan etäisyyden takaa, ilman välitöntä uhkaa tai osallisuutta. Pääasia on, että itsesuojeluun liittyvät ideat ovat heränneet. Tämän burkelaisen voyerismin tavoitteena on tuoda ylevä kokemus hallitulle alueelle ja siten maun valtapiiriin – mikä aina on hienoinen paradoksi, onhan ylevä puhtaimmillaan jotain rajantakaista, ylimpinä esimerkkeinä totaliteetit: Jumala ja Äärettömyys. Ristiriita syntyykin juuri siitä, että tähän puhtaaseen ääripäähän on sekoitettava hieman inhimillistä, jotta voisimme sen sulattaa, ymmärtää ja saattaa maun kohteeksi. Makuarvostelaa edellyttää siis aina sosiaalisia ominaisuuksia.

Burke etsii makukiistoihin varmuutta kivun ja nautinnon perustuntemuksista. Meidän on turha yrittää mennä näiden aistimusten taakse ja selittää makuarvostelmien syntymekanismissa lähtien siitä, kuinka kehon tietyt vaikutukset tuottavat erilaisia tuntemuksia mielessä ja juuri näitä – tällöin on jo menty välittömän aistimuksen taakse. Burke kuitenkin sortuu puhumaan ’luonnollisista vaikuttimista’ maun perustana. Tavat ja tottumukset ailahtelevat, mutta luonnollisten vaikuttimien varaan voimme rakentaa yleisiä maku-periaatteita. Luonnollista on sitten se, että jokaisen ihmisen kohdalla kipu ja nautinto saavat alkunsa samoista kohteista. Burken teorian heikkous onkin juuri tapojen vähätteleminen makua turmelevana tekijänä, sillä näin hän tekee teoriastaan hieman harhaisen. Tiedyt tottumukset kehittävät makua, mutta toiset turmelevat sitä, joten perusongelma eli maun standardin ongelma on vielä olemassa. Hume antoi omassa esseessään ”Of Standard of Taste” (1757) oman vastauksensa tähän perusongelmaan. Hänen mukaansa maun sääntöjä ei voi lainkaan muotoilla tieteellisesti, vaan ne täytyy johtaa niiden har-

vojen kriitikkojen arvostelmista, jotka aika on todennut oikeiksi. Näin jokaiselta aikakaudelta voidaan nostaa esille ne klassikkoteokset, jotka suurin osa meistä voi todeta hyvän maun mukaiseksi. Meidän on siis hyväksyttävä tradition mukainen taide ja kauneuskäsitykset. Mutta koskeeko Humen esittämä makukäsitys sitä, että meidän myös täytyisi pitää taiteen tekemisen mallina edellisten aikakausien tuotoksia. Ehkä hän ennemminkin vain toteaa maun standardin löytämisen vaikeuden aikalaistaiteessa kuin haluaisi tyrehdyttää luovuuden.

Mielen luova kyky on mielikuvitus, joka kylläkään ei luo mitään ehdottoman uutta, vaan ainoastaan etsii uusia yhteyksiä tuttuina pitämiemme asioiden välille. Myös Burke päättyy assosiaatiopsykologiaan nojautuen siihen, että maun eroavuuden syntyvät sattumanvaraisesta ja erilaisesta kokemuspohjastamme, aivan kuten muidenkin mielipiteiden muodostuminen. Burkelle maku ei ole mielikuvituksesta ja järjestä erillinen mielenkyky, vaan makuarvostelma koostuu aistien, mielikuvituksen ja järjenkäytön välisistä suhteista. Maku tulee esiin tunteissamme, toiminnassamme ja tavoissamme. Maku muodostaa arvostelman mielikuvituksen ja kaunotaiteiden vaikutuksista. Onko makuarvostelma mielipiteeseen päätymistä, siis tietoista toimintaa, kuten järjenkäyttö? Burke kyllä puhuu maun logiikasta. Locke oli sitä mieltä, ettei ainakaan mielikuvituksen toiminta ole tietoista, vaan ideat yhdistyvät ulkoisten, hallitsemattomien olosuhteiden seurauksena ohi ymmärryksen. Ideayhdistelmät tulevat kuin pimeästä tiedostamattomasta tilasta, jolloin niillä on vastustamaton vaikutus käyttäytymiseemme. Tämä juuri on ylikylöllistä kulttuurin, ympäristön, tapojen ja koulutuksen vaikutusta. Tämä tietoisesta ymmärryksestä ja hallitsemattoman mielikuvituksen rajankäynti oli kiivas spekulatiivinen aihe esteettisessä teoriassa. Muun muassa Alexander Gerard kampailee ristiriitaisessa teoksessaan *An Essay on Taste* (1759) tämän problematiikan kimpussa. Useat, jopa vastakkaiset toiminnot asetettiin mielikuvituksen nimikkeen alle. Haluttiin erottaa passiivinen, esteettisiä ominaisuuksia vastaanottava kyky siitä luovasta voimasta, jolla taiteilijat synnyttivät teoksiaan. Toisaalta ongelmana oli erottaa potentiaalinen ja synnynnäinen mielikuvituksen käyttö siitä kyvystä, jonka nähtiin kultivoituvan ja kouliintuvan kokemuksen myötä.

Tutkielma *kauniin ja ylevän alkuperästä* painottuu niin voimakkaasti ylevyyden eri puolien tarkasteluksi, että kauneudelle jää hyvin vähän jos lainkaan merkittävyyttä. Kaikki ihanteellisuus, edistys ja ihmistä suurempi – ja myös ihmisen mielenlaadun jumalaiset piirteet – kallistuvat ylevyyden ominaisuuksiksi ja vaikutuksiksi. Esimerkiksi voimallisten ja ylitsekäyvien ylevien aistimusten, kuten rajumyrskyn tarkkailu saa aikaan hermojännitettä, tai empirismin kielellä ideoiden ruuhkan, joka on hyödyllistä ihmisen psyyken ja jopa yhteisön säilymisen kannalta, kuten tragedian katharsiksen vaikutuksissa. Burke löytää katharsikselle läheisen yhtymäkohdan ylevän kokemuksen kanssa eräänlaisena turvallisenä väylänä purkaa haitallisia tuntemuksia, kuten Aristoteles oli vihjannut.

Kaiken kaikkiaan Burken teos johdantoineen muodostaa kiinnostavan ja ristiriitaisen kokonaisuuden nimenomaan maun ongelman kannalta. Hyvän maun määrittely-yritykset tarvitsevat juuri Burken esittämää jännitettä kauniin ja ylevän välillä.

Mika Saavalainen